

Küzdelem a kurtizánnal

Rilke fordítása közben

Nem voltam még tizennyolc éves sem, mikor először csodálkoztam rá Rilke Kurtizánjára. Miért olyan felejthetetlen a benyomás, amit rám tett? Akkor sem tudtam volna felelni erre, s ma is csak találgatom. Úgy rémlik, rögtön megéreztem, hogy sokkal több ez a vers, mint szonettbe keretelt reneszánsz portré. A szeszélyesen, de finoman megmunkált keretből nemcsak egy nő: egy város arca nézett rám, sugárzón, fölényesen, romlottan – és ellenállhatatlanul. Tizennégy sorban: egész Velence!

Ültem egy félreeső padon, az Iskolakert sátoros fái alatt, ahová csak távolról hallatszott a futballozó diákok lármája s a labda pufogása. Messze voltam abban a percben Pataktól. Soha addig eleven kurtizánnal nem volt találkozásom; Velencét is csak éber álmaimban láthattam; s íme, hirtelen karnyújtásnyi közelségbe kerültem a lagúnák városához! Maga Velence volt az a nő, s arcomon éreztem a lehetét.

Fölébred bennem a vágy, hogy magamévá tegyem, lefordítsam a Kurtizánt. De mily vakmerőnek, kielégíthetetlennek tetszett ez a sóvárgás!...

Nem kerülhetem el a másolás fáradságát: ide kell körmölnöm a német szöveget, hogy megéreztessek valamit abból az igézetből, ami a sorok közül kicsapott.

DIE KURTISANE

Venedigs Sonne wird in meinem Haar
ein Gold bereiten: aller Alchemie
erlauchten Ausgang. Meine Brauen, de
den Brücken gleichen, siehst du sie

hinführen ob der lautlosen Gefahr
der Augen, die ein heimlicher Verkehr
an die Kanäle schliesst, so dass das Meer
in ihnen steigt und fällt und wechselt. Wer

mich einmal sah, beneidet meinen Hund,
weil sich auf ihm oft in zerstreuter Pause
die Hand, die nie an keiner Glut verkohlt,

die unverwundbare, geschmückt, erholt –
Und Knaben, Hoffnungen aus altem Hause,
gehn wie an Gift an meinem Mund zugrund.

Velence napja szőkíti arannyá a kurtizán haját... S a költő rögtön kimondja a varázsos eszmetársításokat elindító szót: alkímia. Már az első két sorral a szemfényvesztő boszorkánymesterek, "aranycsináló" szélhámosok földjére léptünk. Cagliostro és Casanova hazájában vagyunk, ahol a karcsún ívelő hidak: női szemöldökök – s a női szemöldökök: miniatűr lagúna-hidak... Ebben a sűrű vers-atmoszférában egy cseppet sem hat örültségnek, ha azt olvassuk, hogy a szemöldökhidak alatt csillogó női szemek morotváit titkos járatok kötik össze a tengerrel... Csoda-e, ha a kelő-szálló, torladó-apadó ár minden szeszélye és veszélye ott lappang a kurtizán tekintetében? Maga Velence néz ránk.

Lehet félelmes ez a tekintet, de szabadulni már nem tudunk tőle.

Irigyeljük még a kutyát is, melyen a makulátlanul szép, s gyűrűkkel ékes kéz nyugszik. Ilyen kézzel szemben tehetetlen a Signoria s minden egyházi és világi vallató testület: elefántcsont-fehérsége tűzbe tartva sem szőnesedik feketévé. Ahogy a költő egy félsorban odaveti: "... an keiner Glut verkohlt" – egyszerre fölsejlik az istenítéleték babonás Velencéje is...

Mindig azt vallottam, hogy verset nem szabad prózába oldva magyarázni – s félek, most én is ebbe a hibába esem... Mit lehet közölni Rilkeről szeszélyesen elhelyezett, váratlan pillanatokban megcsendülő rímei nélkül? ("Metafizikus rímek" – mondja Szerb Antal.) A legtöményebben

velencei ebben a versben a kurtizán záró mondata: "Und Knaben, Hoffnungen aus altem Hause, gehn wie an Gift an meinem Mund zugrund". Ide írhatom értelmét magyarul, szó szerint ("... S fiúk, ősi házak reménységei, mennek tönkre számtól, mint méregtől"), de mi értelme itt a szöveghez tapadó, prózai fordításnak? Hiszen e szabálytalan rímelésű szonett ívének zárókövét egy belső rím adja meg ("Mund zugrund"). Enélkül – így éreztem már akkor is – összedőlne az egész gyönyörű, légies építmény.

Fájó szívvel belenyugodtam – nem! – beletörődtem (megnyugvás nélkül), hogy a Kurtizán lefordíthatatlan vers.

Mikor néhány évvel ezelőtt megjelent a magyar Rilke-kötet, mohón és féltékenyen ütöttem föl a Kurtizánál. Két magyar költő is szemet vetett rá. Megkönnyebbülten láttam, hogy egyiküknek sem sikerült magáévá tennie. A vers zárókövét – azt a belső rímet – nem vették tudomásul.

A magyar változatok újra fölébresztették bennem a vágyat a lefordíthatatlan eredeti után. A polcomon álló német Rilke-kötetből hiányzott a Kurtizán. Beszélgetés közben megemlítettem ezt egy barátomnak (Losonci Andrásnak), aki úgy látszik, nem csak a testi nyavalyák és rigolyák értője... Néhány nap múlva felesége – hivatásos, sőt ihletett könyvtáros – elküldte nekem fénymásolatban a "Kurtisane"-t.

– Mi szükséged volt neked épp erre a versre? – kérdezte, mikor telefonon megköszöntem baráti gesztusát.

Megeredt a nyelvem, s rögtönözve elmondtam neki mindazt, amit fentebb megírtam.

– Tudod, a "Mund zugrund" miatt lefordíthatatlan ez a vers – fejtegettem. – Talán fontosabb itt a zenei gondolat, mint a logikai. A száj mellé – magyarul – olyasmi ugrik be, hogy aszály, de hát ezt mégsem írhatom.

Ágnes (így hívják az ihletett könyvtárost) halkán fölnevetett a telefonkagylóban.

Így ért véget a beszélgetés; de sehogy sem akart véget érni fejemben a megindult gondolatsor.

Kosztolányi-rajongó ifjúkoromban gyakran éreztem verseiben a rímek gondolatfakasztó varázsserejét. Most magam éltem át ezt. A telefonba még mosolyogva mondtam ki az aszályt, mint bohócos ötletet. De a szó sugallata fölébenőtt az ötletnek. Egyre komolyabban susogtam magamban.... Mi lenne, ha így zárulna egy magyar változat:

... S az ifjakat, ős törzsek friss reményét
fölperzseli, mint hő aszály, e száj.

Hinni kezdtem ebben a záradékban. Már nem a semmibe hajóztam, ha a Kurtizán fordításáról ábrándoztam. Kikötőként várt ez a belső rím.

A fenti két sorhoz engedelmesen csatlakozott a megelőző tizenkettő:

Velence napja, vakmerő vegyész,
aranyá bűvöli e szög haját.
Szemöldökeim ívelő hidak
a szem fölött, hol néma bolt alatt

a moccanatlan csendben vár a vész;
mert lagúnákhoz titkos járatok
kötik tavát, s a tengeráramok
minden szeszélye benne háborog.

Ki ablakomra föltekint, megáll,
s kutyám irigyli, mert olykor sörényét
e kéz becézi, mely tűzben sem ég el,

sértetlen nyugszik, ujján drága ékkel.
S az ifjakat, ős törzsek friss reményét,
fölperzseli, mint hő aszály, e száj.

Ha itt érne véget, happy ending story lehetne ez az írás. De tovább tartott az akadályverseny.

Szigligeten időzve, az Írók Házában, megmutattam fordításomat *Tímár Györgynek*, akiről tudtam, hogy mind a verstan, mind a német nyelv titkainak fölényes ismerője. Kritikája nem volt elismerés híján, de egy megjegyzése elevenbe vágott. Nehezen kiküzdött nyugalmanak egyszerűen vége lett.

– Rilke szonettje csupa ideges enjambement – magyarázta Tímár. – A te enjambement-jaid nyugodtabbak és hagyományosabbak. Figyeld meg: ő még a második négysoros szakaszt se zárja le: szonettben szentségtörésnek ható átkötéssel viszi tovább a mondatot a következő

háromsorosba. (Wer – mich einmal sah.. stb.)

Igaza van – gondoltam. – De ha csak ez kell, segíthetünk rajta. Lássuk, mi lenne, ha a vers közepe táján így beszélne szeméről a kurtizán:

... mert lagúnákhoz titkos járatok
kötik tavát, s a tengeráramok
kelő-múló szeszélye háborog
a mélyben. Bárki rámtekint, megáll... stb.

Vagy így:

... mert lagúnákhoz titkos járatok
kötik tavát, s a tengeráramok
minden szeszélye benne él. Ki ott
lenn ablakomra föltekint, megáll... stb.

(Kétségtelen, hogy formailag ez követi legalázatosabban az eredetit.)

De minél tovább mondogattam magamban az új változatokat, annál kevésbé tudtam megszeretni őket. Mindkét esetben egy spontán jött, s magyar versben pezsdítően ható, szép hosszú asszonáncot áldoztam föl az utólag beiktatott enjambement kedvéért. Így sem rossz a a sorok összecsendülése, de határozottan unalmasabb. Újra rá kellett döbennem arra, amit sokszor tapasztaltam már: az enjambement a versben vagy jön, vagy nem; mesterségesen beiktatni kár.

Először visszatértem az első változathoz. Majd – hetek múltán – elhatároztam, hogy teljesen újrafordítom a szonett első felét, most már azzal az idegesebb verseléssel, amely az eredetiben oly szembeszökő. Így sikerült:

Velence napja aranyat terem
hajfűrtjeimből: bennük testet ölt
az alkímisták álma. Dús szemöld
híd módra ível át szemem fölött,

mely néma mélyén száz vést rejteget,
mert lagúnákhoz titkos kapcsolat
csatolja, s benne torlad és apad
a tenger árja. Ablakom alatt

ki föltekint csak egyszer is, megáll,
s kutyám irigyl, mert olykor sörényét
e kéz bécézi, mely tűzben sem ég el,

sértetlen nyugszik, ujján drága ékkel.
S az ifjakat, ős törzsek friss reményét,
fölperzseli, mint hő aszály, e száj.

Tímár György már nem volt Szigligeten; de – szerencsémre – asztaltársam lett a német irodalom kitűnő tudósa: Halász Előd. Öneki mutattam meg az új verziót, mellé téve azért a régít is. Gyorsan és határozottan az új változatra esett választása. Ezt úgy megdicsérte, hogy azt érezhettem: révbe értem.

Aztán hónapok múltak, majd egy egész év lepergett; s egyszer, fiókrendezéskor, véletlenül váratlanul szemem elé bukkant mindkét fordításom. Újra átfutottam őket, most már olvasóként, elfeledve, eltemetve minden hajdani kritikát, önkritikát, tépelődést és vajúrást. Úgy engedtem magamba áramlani a magyar szöveget, mint valaha, ott az Iskolakertben, a német verssorokat. S hiába minden meggondolás: olvasói lelkemben fölényesen csatát nyert az első változat.

De igazam van-e, ha fordítóként is arra mondom áment?

Ez a Kurtizán már koporsóm zártáig nem hagy nyugodnom: ül fent ablakában, s fenséges közönnyel, rezzenetlen pillával néz el fejem fölött, mit sem érve barbár nyelvemből és lelkemből. Nincs hepiend.

MÉSZÖLY DEZSŐ